

Александар Видосављевић

Археологија КАЛЕНДАРА

Поглавље 13. КАЛЕНДАР СТАРИХ РИМЉАНА

(од 565. до 582. стр.)

ЛОГОС

Ово је дио Поглавља 13. КАЛЕНДАР СТАРИХ РИМЉАНА књиге *Археологија календара* чије бесплатно преузимање вам је омогућено с њене промотивне веб странице:

<http://www.arheologijakalendara.com>

Надам се да ће вас довољно заинтриговати да купите целу књигу.

Дозвољено је, чак и пожељно, да овај *pdf* документ:

- штампате у колико год желите примерака;
- проследите коме год желите, било у физичкој или у електронској форми;
- поставите на властиту веб страницу или блог, и омогућите посетиоцима слободно преузимање.

Нису дозвољене било какве измене или комерцијална експлоатација.

Бићу вам захвалан уколико након читања посетите веб страницу књиге и тамо оставите свој коментар.

Такође, позивам вас да у оквиру исте веб странице редовно читате блог-постове или, још једноставније, упишите се у маилинг листу па ћете бити обавештени о сваком новом посту.

Угодно читање!

Александар Видосављевић

13. КАЛЕНДАР СТАРИХ РИМЉАНА

О настанку и развоју римског календара доступан је ограничен и релативно мали број поузданих историјских података. Нажалост, и ти оскудни извори га описују само у грубим цртама и широким потезима, без сувишних детаља. Као и у свим другим изворима из антике и у онима о историји његовог развоја наведене податке не можемо подвргнути никаквој провери. Једино што нам преостаје је да бирамо хоћемо ли им поклонити поверење или не. Такође треба узети у обзир да познати описи римског календара потичу из периода много млађег од времена када је он настајао. Већ тадашњим ауторима бројне појединости о његовој историји и структури остале су или непознате, или нејасне. Све ово је добар разлог да већи део података о римском календару, нарочито оне о његовим почецима треба узети с великим резервама. Они се састоје из одређеног броја, готово без изузетка, легендарних појединости, тако да многи аутори преносећи податке из његових најстаријих описа, нису у стању да разумеју и прихвате унутрашње “нелогичности” у објашњењима како су настали поједини његови елементи. Исувише често превелик је био број оних који су се тиме бавили са израженом склоношћу да поједина “спорна места” из историје развоја римског календара одбаце, или да их, према властитом нахођењу како би ти елементи требало да изгледају, преиначе у савременицима разумљивији облик. Ништа чудно. Записивачи ове замршене приче били су заробљеници свог гледања на проблем, али и жртве сопствених заблуда, или оскудице у расположивом знању о историји Рима и римске културе у времену када су настајала њихова дела.

Након наших разматрања изгледа прве половине године календара Старих Словена, односно других индоевропских народа паганске Европе, усуђујемо се да изнесемо неколико својих, оригиналних запажања и напомена о римском календару. За почетак ћемо дати кратак преглед познатих чињеница о његовом настанку, развоју, облику, конструкцији и карактеру.

ПОЧЕЦИ РИМСКОГ КАЛЕНДАРА

По свему судећи, Римљани су се у самом почетку користили календаром по много чему сличан календарима какве су имали други народи из њиховог суседства. То је био један од нама добро знаних лунарних календара од 354 дана. Вероватно је то био један од облика већ разматраних на местима када смо говорили о календарима Старих Грка. Из тих времена нема писаних сведочења, па је тешко нешто одређеније рећи о његовом изгледу. Али, једно је извесно. Из нама недовољно јасних разлога, већ у тако раној фази, овај календар је кренуо неочекиваним путем. Стога нас не чуди да се већ од оснивача Рима, легендарног Ромула⁸⁰⁴, срећемо са једним сасвим особеним начином мерења времена и календаром без одговарајуће савремене или историјске паралеле. Такав, он и дан-данас пред истраживаче поставља бројна питања.

Наиме, на самом свом почетку (или бар према његовим првим описима, наводно још од Ромулових времена) година римског календара је бројала 304 дана, распоређених у десет месеци. Такав је био најстарији познати римски

календар. Његов значај је изузетан. Својом ће структуром, кроз једном формирано гледање, веома дуго (рекли бисмо све до самог краја), имати одлучујући утицај на гледање Римљана на то како треба мерити време. Убрзо, већ за владавине Ромуловог наследника Нуме Помпилија⁸⁰⁵ овај календар је претрпео прве промене. Кажу да је он у календар на почетку године додао два месеца – јануар и фебруар. Опет, по другима, ове је месеце само преместио са краја на почетак године. Трећи, пак, тврде да их је додао на крају године. Уосталом, како не бисмо препричавали оно што је већ више пута обрађено и описано, пустимо друге да о томе говоре. Током разматрања односа према мерењу времена предака Индоевропљана, старијих и од Словена и од Римљана, у свом делу *Арктичка прадомовина Веда* Б.Г. Тилак се позива на проверену *Британску енциклопедију*⁸⁰⁶. Значи, не постоје разлози да тако ауторитативном извору не поклонимо поверење.

Ali Taittirīya Samhitā није једина која није у станју да пружи разлог за тај остатак древног календара. У Европи, десети месец соларног календара зове се *decembar* (лат. *Decembre*), што значи десети месец (лат. *decem*, санскр.: *dashan*, десет; а лат. *bre*, санскр.: *vāra*, време или епоха), а као што свако зна, Numa је старом латинском календару додао два месеца да би образовао годину од дванаест месеци. У својој биографији Нуме, Плутарх даје другу верзију те повести: по некима, Numa није додао два месеца, него их је напосто преместио са краја на почетак године. Али имена месеци јасно показују да се то није могло тако догодити, јер систем назива месеци, који означавају њихов поредак, као *peti* или *quintilis* (старо име за јули), *šesti* или *sixstilis* (август), *sedmi* или *septembar*, итд., није mogao допустити да два последња месеца после *decembra* испадну. Плутарх је приметио са разлогом да ми »у имену последњег месеца имамо доказ да је римска година на почетку садржавала само десет, а не дванаест месеци«. Па ако је и постојала сумња по том питању, она је сада отклонјена аналогijом са *Gāvam-ayanam* и legendama о Dashagvasima и о Dīrghatamasu. Makrobije (Saturnales I, gl. 12) potvrđuje povest по којој је Numa додао, а не само преместио, два месеца древног календара од десет месеци. Ми ћемо касније видети шта по том питању приповеда *Avesta*, као и сведочанства која о старом календару остављају други индоевропски народи. Ograničićемо се да кажемо да је, према преданју, древна римска година садржавала само десет месеци, те да је, баš као и трајање *Gāvam-ayanam* била касније пребачена на дванаест месеци. I поред тога, колико ми је познато, ми не знамо разлог из којег је древна римска година садржавала два месеца мање. Naprotiv, тежња је да се преданје eliminiše, било зато што је neodgovarajuće било што не uliva poverenje. Ali pošto reč *decembar* postoji i pošto znamo odakle је izlucena, predanje се не може тако lako odbaciti. *Encyclopedia Britannica* (pod rubrikom *kalendar*) saopštava да је najdrevnija римска година, она Romulusova, saдржавала deset месеци i 304 dana, а članak dodaje: »Ne zna се како су се raspoređivali ostali dani.« Ako mi, raspoložuci svim izvorima moderne nauke, još nismo mogli ustanoviti zašto је древна римска година imala samo deset месеци, i šta се činilo sa ostatkom danā, ne smemo се čuditi да се *Taittirīya Samhitā* uzdržala od svakog umovanja по том питању i zadovoljila да се установи да је takav bio »dobar put« ili drevni običaj prenošen s kolena na koleno od nezapamćenih vremenā.

Arktička pradomovina Veda, 198-199, B.G. Tilak

Наведеним подацима је углавном обухваћен скуп познатих чињеница о развоју раног римског календара. Евентуално, на ово можемо додати оскудна знања о постојању календи, нона и ида, иако за њих, опет, не можемо изричито тврдити ни да су коришћене од самог почетка, нити да су биле у облику каквима их познајемо из каснијих времена. То је готово све.

Због упућености на овако мали избор расположивих података принуђени смо да нове видике отварамо постављањем хипотеза. Слажемо се и са

мишљењем Б.Г. Тилака изреченом о изворима наших знања о римском календару: *“Напротив, тежња је да се предање елиминира, било зато што је неодговарајуће било што не улива поверење.”* Само, сматрамо да је овој благој оцени неопходно проширење још чвршћим ставом: *Пречесто се дешава да узрок тој елиминацији није неповерење, већ неразумевање. Где год се истраживач суочи са потешкоћама у разумевању праве поруке текста, поступак је, без превеликог оклевања, исти – одбацавање ставова као неодговарајућих или недостојних поверења.*

Најпре, нешто се мора рећи о томе због чега је првобитни римски календар имао “само” 304 дана, и шта се из тога даде закључити. Година најстаријег познатог римског календара је, према наводима из поменутих извора, обухватала само период од марта до децембра, укупно десет месеци. То не значи да се након истека периода од 304 дана почињало са новим истим таквим циклусом, као што ми радимо данас, након што прође 365 дана. Ни говора. Разумљиво, Римљани су били свесни чињенице да је тај број дана исувише мали да се њиме обухвати читава година, односно, да тај број дана не одговара периоди кретања Сунца. Они су преостали вишак једноставно рачунали засебно, и то тако да није био обухваћен календаром. Ово међувреме, из године у годину различите дужине, користили су за интеркалацију, усаглашавање свог календара, са појавама у природи. Та радња је морала обухватити два природна мерила за време, – кретање Сунца и кретање Месеца. Како су то усаглашавање вршили? Наше трагање морамо усмерити према установљењу познатих чињеница везаних за све варијанте календара које су претходиле крајњем облику. Како решити ову загонетку? Једино исцрпном анализом затеченог стања наших знања о римском календару.

Покушај да се 304 дана римског календара распореди у десет месеци даје различита, понекад и елегантна решења. Рецимо, једна од могућих комбинација је, шест месеци од по 30 и четири месеца од 31 дана. Распоред месеци по броју дана је могао бити различит. На пример, од марта до децембра он је могао бити према следећем обрасцу:

31, 30, 30, 31, 30, 30, 31, 30, 30, 31.

Нажалост, ни једно од таквих решења неће нам понудити макар задовољавајуће објашњење, нити разлоге због чега је одређена година управо толике дужине. Да све буде горе, сам поступак одређивања дужина месеци на овај начин наводи нас на питање: Можемо ли месецима тадашњег, првобитног римског календара давати особине које ће месеци добити тек у каснијим фазама развоја календара? Наравно да можемо, али при томе опасно подривамо убеђеност у исправност нашег поступка. Једно је сасвим извесно. Поуздано ћемо погрешити ако већ том добу, код првог познатог римског календара, месецима додељујемо дужину од 31 дана, јер то потпуно одудара од дужине Месечевог циклуса од 29,5 дана. Тешко је претпоставити да би се ико на самом почетку развоја календара усудио да месецима одреди такву дужину. Присетимо се само података из историје календара Старих Грка. Додељивање тридесетог дана месецу сматрало се револуционарном променом, толико значајном да су се изричито именовали они који су је први увели у календар. Међу њима налазимо чак и имена појединих од седам грчких мудраца.

Ако обратимо пажњу на то да лунарна година (у случају кад није интеркаларна) има 354 дана, одмах откривамо да се у односу на њу римска го-

КАЛЕНДАР СТАРИХ РИМЉАНА

дина разликује за округло 50 дана. Ову разлику нико до сада није сагледао у светлу наших досадашњих анализа и разматрања изгледа календара наших предака. Тек кад њих у пуној мери узмемо у обзир, објашњење око дужине римске године постаје готово тривијално.

Након провођења једне тако једноставне рачунске операције као што је одузимање, намеће нам се први закључак да су првобитни римски календар, па тиме и његова година, по свом карактеру били превасходно лунарни. Како се та констатација може извести и на основу неких других чињеница о његовим особинама, то за познаваоце римског календара и није нека посебна новина. Због тога се још једном враћамо на основно питање. Како је дошло до тога да се првобитном римском годином обухвати само 304 дана? Разумљиво, тим се календаром није могла покрити читав година. Постојао је један период времена током којег дани нису били обухваћени календаром.

Већ смо напоменули да регуларна лунарна година има укупно 12 месеци и 354 дана. Погледајмо како изгледа схема такве године кад на њу применимо досадашње закључке о римском календару. Уколико на њеном почетку одузмемо 50 дана, сагласно нашем моделу календара, добијамо у остатку године 304 дана.

?						?						Martius					
	I	II	III	IV	V		I	II	III	IV	V		I	II	III	IV	V
A	1	7	13	19	25	A	1	7	13	19	25	A	1	7	13	19	25
B	2	8	14	20	26	B	2	8	14	20	26	B	2	8	14	20	26
C	3	9	15	21	27	C	3	9	15	21	27	C	3	9	15	21	27
D	4	10	16	22	28	D	4	10	16	22	28	D	4	10	16	22	28
E	5	11	17	23	29	E	5	11	17	23	29	E	5	11	17	23	29
F	6	12	18	24	30	F	6	12	18	24	30	F	6	12	18	24	30
Aprilis						Maius						Iunius					
	I	II	III	IV	V		I	II	III	IV	V		I	II	III	IV	V
A	1	7	13	19	25	A	1	7	13	19	25	A	1	7	13	19	25
B	2	8	14	20	26	B	2	8	14	20	26	B	2	8	14	20	26
C	3	9	15	21	27	C	3	9	15	21	27	C	3	9	15	21	27
D	4	10	16	22	28	D	4	10	16	22	28	D	4	10	16	22	28
E	5	11	17	23	29	E	5	11	17	23	29	E	5	11	17	23	29
F	6	12	18	24	30	F	6	12	18	24	30	F	6	12	18	24	30
Quintilis						Sextilis						September					
	I	II	III	IV	V		I	II	III	IV	V		I	II	III	IV	V
A	1	7	13	19	25	A	1	7	13	19	25	A	1	7	13	19	25
B	2	8	14	20	26	B	2	8	14	20	26	B	2	8	14	20	26
C	3	9	15	21	27	C	3	9	15	21	27	C	3	9	15	21	27
D	4	10	16	22	28	D	4	10	16	22	28	D	4	10	16	22	28
E	5	11	17	23	29	E	5	11	17	23	29	E	5	11	17	23	29
F	6	12	18	24	30	F	6	12	18	24	30	F	6	12	18	24	30
October						November						December					
	I	II	III	IV	V		I	II	III	IV	V		I	II	III	IV	
A	1	7	13	19	25	A	1	7	13	19	25	A	1	7	13	19	
B	2	8	14	20	26	B	2	8	14	20	26	B	2	8	14	20	
C	3	9	15	21	27	C	3	9	15	21	27	C	3	9	15	21	
D	4	10	16	22	28	D	4	10	16	22	28	D	4	10	16	22	
E	5	11	17	23	29	E	5	11	17	23	29	E	5	11	17	23	
F	6	12	18	24	30	F	6	12	18	24	30	F	6	12	18	24	

Ако ових педесет дана одузмемо на начин како је то приказано на схеми, добијамо годину која у себи садржи: период “поста” од 40 дана испред пролећа и још девет месеци, односно три годишња доба, пролеће, лето и јесен. То укупно износи: пост (40 дана), пролеће (90 дана), лето (90 дана) и јесен (84 дана, 6 дана мање због усаглашења године са циклусом Месечевих

фаза), – укупно 304 дана. Период од 50 дана који није обухваћен календаром, у овом случају, у себи садржи: празник годишњег доба, 40 дана месојеђа и покладни период од девет дана. Тај период времена се код Римљана рачунао засебно. Тако је година, сви то без изузетка кажу, почињала месецом март, првим месецом римског календара. Заправо, првобитно се година рачунала од завршетка покладног периода (што ће рећи, од почетка зимског поста). Тек касније, реформама Нуме Помпилија, тиме што су првобитном календару додата два месеца – јануар и фебруар, извршено је укључивање и периода од педесет дана у календар.

[На овом месту ћемо се присетити једног веровања о Тодоровој суботи. Кад је било говора о њој, светац по којем је добила име био је означен као доносилац лета. Присетимо се, свети Тодор (Теодор Тирон) – “*Зиму односи, лето доноси*”. На први поглед, звучи помало апсурдно, одлазити по лето усред зиме. Ипак, кад погледамо у схему римског календара како смо је приказали горе, видимо да у томе има нечега. Дан св. Тодора је 17. фебруар. Припреме за одлазак по ново лето (годину) су сасвим оправдане, он не поткива коња без разлога.]

Календар приказан на схеми је, наравно, наша конструкција. Она нам служи само као објашњење поступка како је дошло до тога да се римском календару одреди дужина од само 304 дана. Према изворима, узгред буди речено не баш увек довољно поузданим, преовладава следећи опис распореда дана у календару. Март, мај, *quinctilis* и октобар по 31 дан, остали месеци по тридесет. Тај узорак, са месецима пореданим од марта до децембра, изгледа овако:

31, 30, 31, 30, 31, 30, 30, 31, 30, 30.

Аутор овај опис не сматра превише веродостојним. Ипак, слаже се с тим да је то један од најбољих распореда 304 дана у десет месеци, јер неки месеци свакако морају имати више од тридесет дана. Са таквим распоредом мало модификованим сусрешћемо се у описима календара насталим тек након провођења Нуминих реформи. (А то је управо оно што нас може навести да сумњамо у такав његов изглед. Једноставно, описивачи су њима добро познате детаље само применили на прошлост.)

Пажљиво разгледање схеме ипак наводи на помисао да Ливијев опис календара од 304 дана није далеко од веродостојности, али уз једну битну напомену. Његов извештај одговара опису само једне од фаза у развоју римског календара. Најстарији календар, наравно, ни у ком случају није онакав каквим га он види. Ствар не може бити простија. Основне поставке људског мишљења не дозвољавају да сам почетак разматрања мерења времена, какав је наводно био облик римског календара дат у Ливијевом опису, буде на тако високом степену развитка и да достигне толики степен сложености. Пре ће бити да, у своје време, ни Римљани нису могли битно одступати од основног почетног обрасца мерења времена заједничког за све народе, не само из тога доба већ и у различитим временима и на различитим крајевима света. Несумњиво, они су се испочетка користили једном од варијанти календара тако добро познатих из антике, састављену од дванаест лунарних месеци и 354 дана. У Старом Риму његов је даљи развој, због проблема са интеркалацијом, решен на прилично особен начин, а увођењем те новине Римљани су развитку календара дали само њима својствен допринос. Уједно, све до данас то је

КАЛЕНДАР СТАРИХ РИМЉАНА

оно што нас код римског календара највише збуњује. У њему је година скраћена на трајање од 304 дана. На схеми смо видели како је то проведено. Оно што је описано код Ливија била би тек нека виша фаза у развоју римског календара. Тада је десет дана са почетка године, преосталих након избијања “месојеђа и покладног периода” из календара, а који више нису припадали ни једном месецу, прерасподељено у осталих десет месеци. То је могло бити изведено тако да се децембар заокружи на тридесет дана а преостала четири дана доделе марту, мају, sextilisu и октобру (сваком месецу по један).

месеци	I фаза		II фаза	III фаза (Ромул, Ливије)	
Први месец (само у I ф.)	30	30	- 30		
други месец (само у I ф.)	29	30	- 20	10	- 10
Martius	30	30		30	+ 1
Aprilis	29	30		30	
Maius	30	30		30	+ 1
Iunius	29	30		30	
Quinctilis	30	30		30	+ 1
Sextilis	29	30		30	
September	30	30		30	
October	29	30		30	+ 1
November	30	30		30	
December	29	24		24	+ 6
УКУПНО	354	354	- 50	304	0

Код I фазе су дате обе познате варијанте првобитног античког календара, с тим што се друга показује вероватнијом и дајемо јој извесну предност.

Овај први познати римски календар је отворио простор за сасвим ново виђење појма месеца као временског периода. Будући да се распоређивање 304 дана у 10 месеци није могло разрешити на задовољавајући начин, једном заувек пређена је она психичка граница ка томе да се дозволи да “месец” *може* имати више од 30 или мање од 29 дана. Бар што се Европе тиче, од Римљана па даље више никоме неће бити чудно да месец траје 31 или 28 дана. (Истини за вољу, овде треба напоменути да су то Јевреји у свом календару урадили можда и раније него Римљани.)

Поуздано се зна и то да је о почетку нове календарске године одлучивао понтифекс максимус и да је јавно обзнањивао њен почетак. У томе се слажу готово сви извори. Период времена који није био обухваћен календаром био је променљиве дужине, па каснији извори говоре како су понтифекси злоупотребљавали своју улогу при објављивању почетка нове године. Узрок томе није била искључиво понтифексова добра воља. У основи свега било је уметање интеркаларног месеца, како би се ускладили календар и астрономске датости – циклус Месечевог и Сунчевог кретања. Значи, објашњење дужине године римског календара тога доба првенствено треба тражити у интеркаларним периодима тог календара, односно у периодима када неки дани њиме нису били обухваћени.

На овом се месту мора истакнути још нешто. Нема места никаквој сумњи у то да ли је првобитни римски календар од 304 дана превасходно био лунарни (боље речено лунарно-соларни) или није. Већ прва његова реформа, коју је провео Нума Помпилије, у својој суштини је била повратак са једног помало ексцентричног облика календара од 304 дана на класични старији облик лунарног календара из ране антике. Али, и поред тога, ова реформа је ипак једном за свагда одредила његову будућу оријентацију. Промене изведене реформом Нуме Помпилија, првенствено оне у вези дужине месеци, омо-

гућиле су следећи, квалитативно нови помак – и он ће, својим даљим развојем, на крајњој тачки свог развоја постати типични соларни календар. Ипак, до свог коначног облика, коначно стеченог у јулијанско-созигеновој реформи, прећи ће дуг пут и протећи ће доста времена.

КАЛЕНДАР НУМЕ ПОМПИЛИЈА – РИМСКИ РЕПУБЛИКАНСКИ КАЛЕНДАР

Према легенди, већ се први краљ након Ромула Нума Помпилије ухватио у коштац са календарским недореченостима. Задатак није био лак: како у календар вратити недостајућих 50 дана и како их распоредити? Могао је једноставно увести два месеца по 25 дана, али то би се косило са до тада увреженим гледањима на календар. Судар са општим гледањем средине на неки проблем никада није лак, нити је тај поступак једноставно провести у дело. Зато је одлучио да уради нешто што ће сви прихватити.

О првој познатој реформи римског календара извештава нас Тит Ливије⁸⁰⁷, писац дела *Ab urbe condita libri CXXXVII (Decadae)*. Наводно, Нума Помпилије је промену Ромуловог календара извршио путем прерасподеле постојећа 304 дана; тиме што је месеце од тридесет дана скратио за један дан, добио је вишак од шест дана, а затим у календар вратио и недостајућих педесет дана. Тих 56 дана је распоређено на два новоуведена месеца. Како би се трајање месеци уједначило, одређено је да јануар има 29 дана, чиме је за фебруар преостало 27. Нејасно због чега, ипак се читава ствар није на томе завршила. Фебруару је додат још један дан, па је на крају као коначан збир дана у години добијен број 355.

Друго објашњење реформе календара начин прерасподеле дана по месецима везује се за сујеверје Римљана у односу на парне бројеве. Од календара са годином дужине 304 дана и десет месеци требало је направити нови са 354 дана распоређених у 12 месеци. Прво што је требало урадити било је решавање проблема дужина већ постојећих, “старих” месеци (период март – децембар). Због тога што су парни бројеви код Римљана сматрани несретним, сви месеци чија је дужина била 30 дана умањени су за по један дан. При томе се појавио вишак од 6 дана. Тај број дана, заједно са додатих педесет дао је суму од 56 дана. Опет се јавио паран број, па је стога увећан за један. Сада је 57 дана требало распоредити у два новоуведена месеца. Јануар је изједначен са осталим месецима и сведен на 29 дана, а фебруару је додељено оно што је преостало – 28 дана. Било како било, реформом је добијен календар познат под данашњим именом *римски републикански календар*.

Ни најстарији извори се не слажу у томе да ли су нови месеци додати на крају године или на њеном почетку. Стога морамо узимати у обзир обе варијанте. Ствар још више усложњавају извештаји, да је, према неким изворима, редослед новоуведених месеци био јануар, фебруар, а опет има тврдњи да је фебруар био испред јануара и да је данашњи редослед установљен тек 450. године п.н.е. Наизглед доста компликована ситуација. У ствари, у праву су сви који износе ове тврдње. Проблем у њиховом правом разумевању није у томе што ти подаци противрече један другом. Помало неочекивано, може се тврдити да сви ови извештаји, сваки на свој начин, у себи садрже бар зрнце истине. Основну тешкоћу у њиховом правилном разумевању представља наш погрешни приступ приликом њиховог сагледавања. Једино ако их посматра-

мо динамички, што ће рећи сложене одређеним временским редоследом, долазимо до правих закључака. То је услов за њихово непристрано тумачење. Неслагања у овим описима произлазе из тога што се они односе само на то како су изгледале поједине фазе развоја римског календара из различитих историјских периода. Наравно, уношењем оваквих измена у календар, интеркалација се није могла избећи. Она је овог пута постављена на другачије основе него до тада. Одлучено је да се она врши сваке друге године, и то уметањем мерцедонијуса, интеркаларног месеца чије је трајање наизменично било 22 и 23 дана. То је био додатни корак у демократизацији римског календара. Период раније недефинисаног трајања, а уз то и више него дуг (50 или 80 дана), сведен је на интеркаларни месец одређене дужине. То не значи да су све замке усаглашавања кретања Сунца и Месеца са календаром избегнуте, већ само то да је поступак интеркалације постао јаснији и свима разумљив. Овако конципирана година је у просеку трајала 366 и $\frac{1}{4}$ дана, што је кроз читав републикански период римске историје, корисницима овог календара задавало сталне главобоље, узроковало многе неспоразуме и стварало простор за бројне злоупотребе. Ипак треба имати у виду да је ово била само поставка календара. На крају крајева, календар је и даље био у рукама понтифика, тако да су они ипак имали задњу реч што се његове употребе и облика тиче.

Код Ливија сусрећемо још један интересантан податак. У време своје службе курулни едил Гнеј Флавије⁸⁰⁸ је дао да се календар по први пут јавно изложи на Форуму⁸⁰⁹. Мада је његова акција била усмерена на то да се свима обзване дани када су дозвољене јавне (судске) расправе – *dies fasti*, тиме постигнут степен демократизације је имао значајне последице и у многоме је проширио до тада скучене хоризонте. Од тада календар ће изаћи из надлежности уских кругова понтифика. Они о њему неће престати одлучивати, али ће заувек престати времена када су, на известан начин, све радње везане за њега биле строго чувана тајна. Мада ће улога понтифика и даље остати велика, календар ће постати опште добро.

304. г.* едил Гнеј Флавије, син једног ослобођеника, који се налазио под покровитељством Клаудија, објавио је судски поступак (*legis actiones*) и обнародовао календар. Ова мера била је уперена против свештеничког колегија понтифика, који су сматрани за једине познаваоце и тумаче права и у чијој се надлежности налазио календар, са сложеним системом радних и празничних дана...

* Мисли се на 304. годину п.н.е. (Оп А.В.)

Историја Старог Рима, 102, Н.А. Машкин

Улога понтифекса максимумса у манипулацији календаром је, у каснијим временима, постајала све мања. Узрок томе је, с једне стране, чињеница да су понтифици запустили своје познавање астрономије и осматрање неба, чиме се њихова упућеност све више сводила на “свето знање”, добијајући једну сасвим окошталу форму. С друге стране, титула понтифика, нарочито понтифекса максимумса је често долазила у руке политичара, чиме је све више постајала јавна функција. То је додатно доприносило ерозији познавања проблема и суштине интервенција на тада коришћеном календару. Карактеристично је понашање Јулија Цезара. Од кад је преузео улогу понтифекса максимумса, године 63. п.н.е. па све до почетка провођења реформе календара, Цезар је прилично алкаво интервенисао интеркаларним месецом, нарочито током својих дугих избивања из Рима. Наводно, од 52. па све до реформе 46. године п.н.е. то није урадио ни једном. Оправдано се поставља питање: Није ли

његова небрига била намерна и срачуната с циљем да се покаже непрактичност републиканског календара, и да се грађани тиме наведу да лакше прихвате реформу?

Са друге стране, сада нам је много јасније због чега је 46. године, Јулије Цезар једнократно, увођењем *unidecembra* и *duodecembra*, години додао тачно 67 дана, а не мање или више. Са поуздањем можемо потврдити да је управо толико дана било изостављено из римског редоследа рачунања времена између година 52. и 46. п.н.е. када је Цезар због наводне, али у суштини промишљене и свесне, “небриге пропустио” да уметне додатни месец мерцедонијус.

	година								
а.у.с.	700.	701.	702.	703.	704.	705.	706.	707.	708.
п.н.е.	54.	53.	52.	51.	50.	49.	48.	47.	46.
mercedonius	23		0		0		0		23
изостављено			-22		-23		-22		
с ега +/-									+67
unidecember									33
duodecember									34

Јасно се види како се током спровођења Јулијеве реформе строго водило рачуна чак и о њеним најситнијим детаљима, укључујући и овакве. Изостављање дана је очито било смишљено и са циљем да се почетак године помери са месеца марта на месец јануар. У свему овоме значајно је да приметимо како се интеркаларни месец, чија је намена била да се месечева година усклади са сунчаном (*intercalaris*, *mercedonius*), додавао током месеца фебруара, на VI календе марта. На том се месту, као ожиљак, појавио један расцеп. У надолазећим временима његова ће улога увек бити иста, као унапред предодређена, да се унутар његових оквира разрешавају сви будући проблеми накнадно уведених календара. На истом месту где се некад давно убацивао додатни, интеркаларни месец мерцедонијус, ту, на тој пукотини, и дан-данас се убације додатни дан фебруара у преступним годинама.

Нећемо пропустити прилику да сада и овде још више проширимо објашњење на раније постављено питање о томе где се у календару додаје допунски дан у преступној години. Наше савремено виђење је да је преступни дан у години 29. фебруар, јер се нумерички управо по томе проста година и разликује од преступне. Међутим, није тако. Додатни дан се убације иза 23. фебруара, и то је 24. фебруар, што показује следећи пример. У календару католичке цркве празник св. Леандра се у обичним годинама слави 27. фебруара, а у преступној у његов 28. дан. У ствари вредност датума се у читавом периоду од 24. до 28. фебруара једноставно увећа за један дан. Значи, у календару римокатоличке цркве празници између 24. и 28. фебруара у простим годинама одговарају датумима увећаним за један дан у преступним.

То је остатак из реформе календара коју је провео Јулије Цезар. Наиме, њоме је одређено да се онда када треба извршити додавање једног дана, оно уради на месту где се раније убацивао мерцедонијус. Тиме се на неки начин сачувала традиција, бар према месту интеркалације. Од тада је у преступним годинама дан шестих мартовских календи удвостручен (два дана се рачунају под истим датумом). То удвостручавање датумске ознаке је познато под именом *dies bissextilis*.

Да би нам било јасније на шта мислимо, приказаћемо то у облику табеле. Римски датуми месеца фебруара ће бити приказани упоредо, у два облика – за просту и преступну годину.

КАЛЕНДАР СТАРИХ РИМЉАНА

дати по нашем означавању	римски дати	
	фебруар у простој години	фебруар у преступној години
1. фебруар	Calendis Februariis	Calendis Februariis
2. фебруар	ante diem quartum Nonas Februarias	
3. фебруар	ante diem tertium Nonas Februarias	
4. фебруар	Pridie Nonas Februarias	
5. фебруар	Nonis Februariis	
6. фебруар	ante diem octavum Idus Februarias	
7. фебруар	ante diem septimum Idus Februarias	
8. фебруар	ante diem sextum Idus Februarias	
9. фебруар	ante diem quintum Idus Februarias	
10. фебруар	ante diem quartum Idus Februarias	
11. фебруар	ante diem tertium Idus Februarias	
12. фебруар	pridie Idus Februarias	
13. фебруар	Idibus Februariis	
14. фебруар	ante diem sextum decimum Kalendas Martias	
15. фебруар	ante diem quintum decimum Kalendas Martias	
16. фебруар	ante diem quartum decimum Kalendas Martias	
17. фебруар	ante diem tertium decimum Kalendas Martias	
18. фебруар	ante diem duodecimum Kalendas Martias	
19. фебруар	ante diem undecimum Kalendas Martias	
20. фебруар	ante diem decimum Kalendas Martias	
21. фебруар	ante diem nonum Kalendas Martias	
22. фебруар	ante diem octavum Kalendas Martias	
23. фебруар	ante diem septimum Kalendas Martias	
24. фебруар	ante diem sextum Kalendas Martias	ante diem bis sextum Kalendas Martias
25. фебруар	ante diem quintum Kalendas Martias	ante diem sextum Kalendas Martias
26. фебруар	ante diem quartum Kalendas Martias	ante diem quintum Kalendas Martias
27. фебруар	ante diem tertium Kalendas Martias	ante diem quartum Kalendas Martias
28. фебруар	pridie Kalendas Martias	ante diem tertium Kalendas Martias
29. фебруар		pridie Kalendas Martias

Касније увођење назива за дане по семитском узору и прелазак на бројање дана према редним бројевима од почетка месеца водило је укидању бројање дана помоћу каленада, ида и нона. Такође, нови систем бројања дана је увео датумску оријентацију у календар, па због тога понављање шестих календи марта више није долазило у обзир. Стога нам се данас чини да се фебруар у простој и преступној години у нашем календару разликује датумски, за додати дан, 29. фебруар, што нас и наводи на погрешно закључивање, будући да размишљамо математички. У ствари, додати дан је 24. фебруар. Осим задњих дана фебруара, сви други датуми у простој години кореспондирају са датумима у преступној. Да закључимо, 25. фебруар у простој години одговара 26. фебруару у преступној, а затим редом 26. – 27, 27. – 28. и 28. – 29. Због тога је, бар у црквеном календару на Западу, и дан-данас, уметнути дан у преступној години – 24. фебруар.

Зашто је Јулије Цезар одлучио да додатни дан постави управо на ово место? То је опет, реликт из једног другог, претходног стања календара. На тај дан је у Нумином календару започињао интеркаларни месец – *mensis intercalaris (mercedonius)*, не након завршетка фебруара, него управо током њега, између 6. и 5. дана пред мартовске календе (односно 24. дана у месецу, по нашем рачунању времена).

Календарске интервенције нису само ствар далеке и даље прошлости. Оне се дешавају и у савремено доба. На иницијативу Шведске и Аустрије⁸¹⁰, Европска унија је одлучила да од 2000. године преступни дан у календару буде 29. фебруар. Како видимо, овим местом у римском календару ћемо се још бавити.

ИМЕНА РИМСКИХ МЕСЕЦИ

Март је био месец посвећен богу рата Марсу, а по њему је добио и име. Овим је месецом, почев од најстарије познате варијанте календара, почињала година у Старих Римљана. Као што смо рекли, сасвим логично, јер је у то доба године почињала сезона ратовања.

Код месеца априла се већ сусрећемо са одређеним дилемама. По некима, овај месец своје име наводно дугује богињи Афродити, мада лингвистима није баш лако да на прави начин успоставе и објасне релацију *Aphrodita* – *април*. Друго тумачење је да месец април свој назив дугује глаголу *aperio* (лат. – открити), или варијанти *aperire se* (лат. – показати се у свом правом облику). Нека иде на душу аутора приклањање другој варијанти тумачења порекла имена, јер је сматра ближеј истини. Април као први месец пролећа у ствари и отвара годину, јер од тада почиње буђење природе. Њен развој, врхунац и опадање трају све до завршетка периода од 264 дана, или девет месеци, односно кроз пролеће, лето и јесен до краја године од 304 дана. У то се доста добро уклапа и смештање пролећне равнодневице – пред почетак овог месеца – у 25. март. Према нашој схеми то је тачно девет месеци пре краја године. Трећи ниво асоцијација за месец април, сходно другом значењу глагола *aperio* – отворити, нас води ка идеји да се то осноси на отварање врата Марсовог (или Јанусовог) храма. Наиме, врата овог храма су отварања кад би Римљани кренули у рат и остајала би тако све до његовог окончања, када би се поново затварала. Доба године када би се са ратовима обично започињало је, наравно, било пролеће, управо у време када почиње месец април.

Мај је био посвећен богињи Маји.

Великој римској богињи Јунони је био посвећен месец јун.

Као што му име говори, *quintilis* (*quintilis*) је био пети месец првобитног римског календара. Касније је преименован у јул, као месец посвећен реформатору календара – Јулију Цезару. Ове реформе Цезар је провео 46. и 45. године п.н.е. пред сам крај своје владавине, тако да их није могао у потпуности завршити.

Sextilis је био шести месец. Њему је Римски сенат, у част Октавијана Августа, име променио у август. Можемо рећи заслужено, јер је овај император заправо урадио главнину посла на спровођењу реформе везане за име Јулија Цезара. Таквом почашћу је само донекле умањена неправда нанета именовањем календара јулијанским.

Месеци од септембра до децембра (седми до десети) су задржали своја нумеричка, изворна имена из старог римског календара. И код ових месеци је било исказаних намера да се њихова имена промене у нове називе, према императорима који су дошли након прве двојице, али се нису усталила. Познати су покушаји преименовања ових месеци према именима Тиберија, Германика, Домицијана, па чак и родитеља појединих императора.

О успешним и мање успешним покушајима преименовања римских месеци имамо доста добар извештај Гаја Светонија Транквила у делу о животима дванаест римских царева⁸¹¹. Код озбиљнијих историчара, подаци овог аутора понекад се сматрају непоузданим, али, бар што се наше теме тиче, он је издашан извештач. Светоније нас најпре обавештава о томе када је и како изведена позната реформа календара. Према његовом опису, она је изгледала овако:

Zatim se Cezar dao na sređivanje unutrašnjih državnih prilika. Najprije je popravio kalendar, koji je već dugo vremena krivnjom velikih svećenika, koji su po volji mogli umetati prijestupni mjesec, bio tako poremećen da blagdani žetve nisu padali u ljeto ni blagdani berbe u jesen. Cezar je godinu uredio prema Sunčevu ophodu, tako da se sastojala os 365 dana; otpao je prijestupni mjesec, a svake četvrte godine imao se umetati po jedan dan⁴⁰. Da bi se ubuduće od prve nove godine računanje vremena slagalo, umetnuo je između novembra i decembra još dva mjeseca; tako je ta godina u kojoj se to određivalo imala petnaest mjeseci, računajući prijestupni mjesec, koji je po dotadašnjem običaju pao te godine (46).

⁴⁰ Godine 46. pr. n. e. Cezarov savjetnik kod reforme kalendara bio je aleksandrijski astronom Sozigen. Ova-ko uređeni kalendar, uz malu izmjenu, koju je g. 1582. proveo papa Grgur XIII, upotrebljava se i danas, dok se neizmjenjenim »julijanskim« kalendarom još danas služi pravoslavna crkva.

Dvanaest rimskih careva, 35, G.S. *Trankvil*

Гају Јулију Цезару је Светоније приписао и прву промену имена неког од месеци:

Ali ostali njegovi čini i govori tako ga opterećuju da se smatra da je zlorabio svoju moć i da je s pravom bio ubijen. Primio je pretjerane časti: uzastopnu konzulsku službu, doživotnu diktaturu i vrhovno nadzorništvo nad javnim moralom, osim toga ime Imperator, nadimak Otac domovine, kip među kipovima kraljeva i uzvišeno sjedalo u orkestri u kazalištu; ali ne samo to: dopustio je da mu se dodjele veće časti nego što ih čovjek smije postići: zlatna stolica u senatu i u sudnici, sveta kola i nosila s njegovim kipom u circenskom ophodu, hramovi, žrtvenici, kipovi pokraj kipova bogova, posebno mjesto za stolom bogova, poseban flamen, posebni razred Faunovih svećenika i napokon, da se jedan mjesec nazove njegovim imenom.⁶⁹ I nije bilo službe koju nije primao i dijelio po svojoj volji.

⁶⁹ ... Mjesec *Julius* zvaao se isprva *Quintilis*...

Dvanaest rimskih careva, 50-51, G.S. *Trankvil*

Октавијан је наставио и до краја провео реформе калendara Јулија Цезара. Највише се захваљујући њему и спровела започета реформа калendara. У ствари, ако бисмо били праведни, овај календар бисмо мирне савести могли назвати и његовим именом – *Октавијановим календаром*, јер је на њега пала обавеза да нови календар уведе у употребу у читавом Царству. Он је тај задатак успешно обавио, чак је, како смо поменули, и исправљао недостатке који су се у почетку јавили због погрешне примене неких од правила калendara. Али ни Октавијан Август није одолео томе да по свом имену назове један од месеци:

Kalendar, što ga je božanski Julije uredio, ali je poslije zbog nemara opet zapao u potpuni nered, dao je August ponovo svesti u nekadašnji red (-8); prilikom tog preuređivanja nazvao je svojim nadimkom (August) ne mjesec septembar, u kojem se rodio, nego mjesec sekstilis, jer je toga mjeseca postigao i svoj prvi konzulat i izvojevao zname-nite pobjede.

Dvanaest rimskih careva, 76-77, G.S. *Trankvil*

И за владе императора наследника двојице реформатора калendara било је тежњи да се имена неких од месеци промене. Наравно, показало се да су, како то обично бива, живот и традиција често много јачи од било чије самовоље, па макар она била и императорова. Било због тога што нису прихваћени још као предлози, било да су касније одбачени због малог угледа предложених имена или омражености императора, тако да покушаји преименовања месеци након Гаја Јулија Цезара и Октавијана Августа више нису могли проћи. Наводе се следећи покушаји. Прво за владе императора Тиберија⁸¹²:

... Usprotivio se također zaključku da se treba zaklinjati na njegove naredbe i da se mjesec septembar nazove Tiberije, a oktobar Livije. Otklonio je i ime Imperator, i na-

dimak »Otac domovine«, i građanski vijenac, koji bi mu se postavio u njegovu predvorju...

Dvanaest rimskih careva, 134-135, *G.S. Trankvil*

Затим у доба Нерона⁸¹³:

... Ustanovio im je godišnje posmrtnе svečanosti, a majci osim toga circenske igre i kola, na kojima bi se njezin kip vozio u svečanom ophodu. Na uspomenu svoga oca nazvao je mjesec septembar imenom »Germanik«.

Dvanaest rimskih careva, 166, *G.S. Trankvil*

И на крају Домицијан. Он заиста није патио од превелике скромности:

... Pošto je proslavio dva trijumfa i uzeo nadimak Germanik, nazvao je mjesec rujан и listopad по својим надимцима »Germanik« и »Domicijan«, jer je u prvom од njih преузео власт, а u другом се родио.

Dvanaest rimskih careva, 319, *G.S. Trankvil*

Опаска императора Тиберија при одбијању предлога да се један од месеци назове његовим именом показала се исправном. На наваљивање удворица он се запитао шта ће бити са календаром у доба када буде више од дванаест императора након Цезара. Једноставно, промене имена месеци више нису биле прихватљиве.

Година се у римском календару у његовој најстаријој познатој верзији завршавала децембром. Као што смо рекли, легендарни краљ Рима Нума Помпилије је оваквој години додао још два месеца – јануар и фебруар.

Месец јануар је посвећен богу Јану⁸¹⁴, богу са два лица, богу врата и вратара, увек окренутом на две стране. Од најранијих времена, била му је посвећена капија на Римском Форуму, чија су се врата отварала онда када је војска полазила у рат а затварала тек онда кад би се склопио мир. Овај бог касније све више постаје бог сваког почетка. Посвећени су му први дан у месецу – календе, почетак сваког дана, сваке акције и сваког ритуала. Смемо ли, по ко зна који пут, поновити раширено и могло би се рећи општеприхваћено гледиште (а не преостаје нам ништа друго до да се с њим сложимо): Јан је божанство једним својим лицем заглавано у стару, а другим – у нову годину. Читаво богатство функција додељених Јану изазива бројне недоумице и пред нас поставља озбиљна питања. Како помирити читав низ његових дужности? Биће да је проблем у нашем поимању ових података. Свакако, све ове улоге су неспојиве ако их посматрамо акумулирано. По свему судећи, ова акумулација је само један груби збир свих функција бога Јана током историје. Много тога нас упућује на то да се хронолошки развој тих задужења одвијао правцем: бог рата – бог пролаза (поласка) – бог почетка и завршетка. Аргументи за ово ће бити изнесени када се буде говорило о почетку године код Старих Римљана и променама његове позиције у календару.

Одређене недоумице се јављају и онда када се говори о тумачењу назива за месец фебруар. О пореклу његовог имена има много претпоставки. Ипак, најраширеније објашњење имена фебруара је да је то месец очишћења (према лат. *februa* – празник чишћења, покајања). Како то познато звучи, поготово кад се присетимо да баш у овај месец и данас код хришћана пада покладни период. Покладни период је и код Римљана вероватно био период очишћења након периода "месојеђа", а пред почетак "поста". Још једна битна подударност се појављује код римског и варварског календара. Дани од 11. до 21. фебруара су период посвећен култу мртвих, а његов главни празник Паренталије – пада управо у то доба. Запањујућа је паралела са нашим задушни-

цама. (Ову сличност посебно подвлачи још један празник из култа мртвих из антике, само што је овог пута из Грчке. Нашу пажњу привлаче грчке Антестерије, пошто и оне падају у исти период.) На овом месту понављамо да је са фебруаром, од самог његовог увођења, било великих проблема око броја његових дана. Можемо ли објашњење за то тражити у начину његовог настанка?

Ипак додавањем јануара и фебруара посао око коначног обликовања римског календара није био довршен. Како би календар био тачнији, јавила се потреба за усаглашавањем Месечевих периода са Сунчевим. То је довело до тога да се морало поsegнути за увођењем још једног месеца. То је интеркаларис или мерцедонијус (лат. *mercere* – плата, награда, цена, казна...). Овај месец је, као што му и само име говори, коришћен само и интеркаларним годинама, када је римски календар усклађиван са појавама у природи. По одређеној схеми, додатни месец, чије је трајање било 22 или 23 дана, смештан је између 23. и 24. фебруара, о чему је већ било говора.

ПОЧЕТАК ГОДИНЕ У РИМСКОМ КАЛЕНДАРУ

Кад смо навели Светонијев исказ о Цезаровој реформи календара, осврћући се на њега као извор о трајању “конфузне године”, нешто смо напоменули и о недоумицама око почетка године у римском календару. Дали смо и објаснили због чега доводимо у питање исправност закључивања у његовом сведочењу. Ако узмемо у обзир да је од јулијанске реформе календара до настанка његових записа протекло читавих 150 година, оправдана је наша сумња да је и он могао подлећи истој логици која нас и дан-данас наводи на грешку. И он на конфузну годину гледа из перспективе оног ко не користи другачији почетак године него онај који једино зна – 1. јануар.

Од самог свог настанка римски календар је имао искључиво један почетак нове календарске године – 1. март. То је, као што смо рекли, био први месец у години, а како је у календару било само десет месеци, јануар и фебруар једноставно нису ни постојали. О томе да је март био први месец римског календара убедљиво говори нумерички карактер имена месеци од *quintilis* до децембра, са респективним значењем *пети* до *десети*. Ако то имамо у виду, нема никакве сумње да је јун *четврти*, мај *трећи*, април *други*, а март – *први* месец у календару.

Трећи ваљан разлог за тврдњу да се започињање нове године одређивало почетком марта је податак да се интеркалација убацивањем марцедонијуса обављала у месецу фебруару. Тиме смо упућени на закључак да је то био задњи месец римске године. У до сада познатим описима паганских календара није забележено да се интеркалација врши на некој другој временској одредници осим на крају године. Тек у неким, изузетно ретким случајевима, налазимо да се додатни месец умеће као средишњи месец у години.

Вршење магистратура је првобитно, по старој традицији, започињало управо у то доба године. Поуздано се зна, до 222. године п.н.е. конзул је вршење своје дужности преузимао на мартовске иде (15. марта). Тек 153. године п.н.е. помиње се доношење одлуке да магистрати (конкретно конзули) вршење дужности треба да започну на јануарске календе (од првог јануара), а та пракса се почела проводити од наредне, 152. године п.н.е. С обзиром на то да су се у Старом Риму године рачунале према вршиоцима конзулске дужности, у увођењу тог обичаја треба тражити зачетке означавања првог дана јануара као почетка нове године.

На крају, истичемо општеприхваћено мишљење, а тако нас извештавају и бројни извори, да је Јулије Цезар приликом реформе календара преместио и почетак године са марта на јануар. Сви наведени аргументи се на крају претачу у једну констатацију: као почетак нове године у Римљана, до Цезарових реформи је превладавао први дан марта, а од њих надаље – први дан јануара.

ДЕГРАДАЦИЈА РИМСКОГ КАЛЕНДАРА

Према досад разматраним чињеницама о календару Старих Римљана, у потпуности можемо разумети помињану Волтерову напомену о мерењу времена и историји Рима. Полазећи од једне релативно прочишћене идеје – лунарне године, Римљани су направили корак напред, а затим корак назад. Корак напред је био увођење године од 304 дана. У односу на, назовимо га проторимски календар, вероватно општепознати период за мерење времена у антици, период од 354 дана, они су, кроз нама непознат процес његове еволуције, дошли до календара од 304 дана. Његова велика предност је била флексибилност. Период времена који није улазио у календар био је релативно добро решење, уколико се брижљиво води рачуна о томе када започети наредну годину. Са своје стране, оно је омогућавало један флексибилан приступ интеркалацији и пружало погодност да се она изврши на најпрецизнији могући начин. Такав календар је добро покривао Римљанима посебно значајан део године – сезону пролеће, лето и јесен, јер се тада ишло у рат. Са тог становишта, зимски период није био од “посебног интереса”, тако да није ни морао бити обухваћен календаром. Како је римска држава јачала, све се нужнијом показивала потреба за променом дотадашњег гледања на мерење времена. Због тога се и уводе “нови” месеци – јануар и фебруар. Нажалост, ово је био тај корак уназад. Реформа је извршена, али не онако како се очекивало, према соларном календару, већ враћањем на стари облик – према лунарног календару.

Затечено стање је било десет месеци са 304 дана. Распоред дана по месецима (март – децембар) је био: 31, 30, 31, 30, 31, 30, 30, 31, 30, 30.

Прва позната реформа календара се, као што смо рекли, приписује већ Ромуловом наследнику, легендарном римском краљу Нуми Помпилију. Пошто смо његову реформу описали, само констатујемо нови распоред дана по месецима (март – фебруар): 31, 29, 31, 29, 31, 29, 29, 31, 29, 29, 29, 28.

Одмак од те првобитне, у антици општеприхваћене идеје календара од 354 дана, огледа се у томе да је тиме започета полагања деградација првог римског, по свему судећи лунарно-соларног календара. Он затим, кроз малу али значајну промену, неповратно креће особеним путем који га је довео до чистог соларног облика, какав ће добити јулијанском реформом.

Јесмо ли у на добром путу кад ствари тако посматрамо? Наравно, одговор је: *јесмо*. Чак шта више, то је једини начин да их правилно разумемо. Показује се да свако дирање у облик или суштину календара увек доводи до бројних недоумица, што опет резултира новим покушајима да се оне отклоне. Тако је било и овога пута. Упорно настојање Римљана да побољшају свој календар довело их је у зачарани круг одакле није било излаза, на њему су се стално морале изводити нове измене и допуне.

[Да бисмо стекли праву слику о томе какве све последице настају кад се задира у основно ткиво календара, упоредимо ову ситуацију са реформом Јулија Цезара, изведеном доста касније и нама “много боље” познатом. Ни она

се није могла спровести без озбиљних, у њу накнадно унесених заблуда. Такве ствари се готово редовно дешавају док траје процес “разумевања” шта је основни циљ и шта се реформом желело постићи. Многи, непозвани, неспособни и неупућени у проблем у оваквим приликама, током успостављања новог концепта налазе за потребно да “исправљају” наводно откривене грешке. Тиме, у ствари, само показују несхватање суштине уведених новина и уносе забуне и погрешна тумачења.]

Даљи развој Римског календара је водио ка још већем застрањивању. Новоуведени интеркаларни месец, мерцедонијус, нимало није допринео повећању његове тачности. Зато што је његова дужина одређена на погрешну вредност, просечна календарска година је била дужа за читав дан од стварне.

Овакво стање са календаром је на крају довело до тога да се на календару више нису могли извести никакви нови захвати а да се он неповратно не уруши унутар самог себе. Промена извршена на календару ће бити радикална и довешће до прихватања новог решења. То ће, како је већ описано, бити урађено реформама Јулија Цезара.

КАЛЕНДЕ, НОНЕ И ИДЕ

На овом се месту мало задржавамо на појмовима толико особеним за временски вокабулар Старих Римљана да им нема паралела ни у једном другом познатом календару. У њему су присутни током читаве њихове историје (па чак и након тога, све до Шекспировог доба). То су календе, ноне и иде. Упркос томе што је по једном од њих – календама, и сама справа за оријентацију током године добила своје име – календар, њихово порекло нити је довољно истражено, нити добро објашњено. Основно значење календа, нона и ида нам изгледа тако познато, али се под сумњу може ставити обим и тачност онога што о њима знамо:

kalēnde, kalēndā i kàlenādā (*mn. ž. roda*) *lat.* kod starih Rimljana naziv prvoga dana u mjesecu; *prenes. odgòditi do grčkìh kalēndā* (ad calendas graecas) – odgoditi na dugi rok, nikada ne učiniti (kod Grka, naime, kalenda nije bilo).
(*odrednica KALĒNDE*)

Veliki rječnik stranih riječi, 607, *B. Klaić*

Íde, Ídā (*mn. ž. roda*) *lat.* (Idus) kod Rimljana petnaesti (u mjesecima: ožujku, svibnju, srpnju, listopadu) ili trinaesti (u ostalim mjesecima) dan u mjesecu prema kojem su se računali drugi dani u mjesecu; na **Màrtovskē Íde** (Idibus Martius), tj. 15. ožujka 44. g. pr. n. e, ubijen je Gaj Julije Cezar, rimski vojskovođa i državnik.
(*odrednica IDE*)

Veliki rječnik stranih riječi, 533, *B. Klaić*

Nōne, nōnā (*mn. ž. roda; isp. nona*¹) – kod starih Rimljana – deveti dan prije Ida, tj. peti dan u mjesecu, odnosno sedmi dan u ožujku, svibnju, srpnju i listopadu (*v. Ide*).
(*odrednica NŌNE*)

Veliki rječnik stranih riječi, 918, *B. Klaić*

Како римска терминологија за одређивање позиција дана унутар месеца не би остала непотпуна, свакако морамо навести још један термин из римског календара. То су *pridie*. Оне означавају дан уочи неког дана, а у римском календару дан испред календи, нона, или ида, тако да их респективно има три у сваком месецу: *pridie nonas*, *pridie idus* и *pridie kalendas* (уз додавање имена дотичног месеца).

На крају, наводимо и појам *нундина* (лат. *nundinae*). Њиме се у Старом Риму означава пазарни дан. Према нашем рачунању времена, он се одржавао

сваког осмог дана. Због тога је било уобичајено да се у римском календару, како би се одредио овај дан, испред редног броја дана у месецу ставља словна ознака од А до Н која тече непрекинутим током, слично као наши дани у недељи. Оваквим означавањем се постигло то да се из године у годину мењао дан када се обављала трговина. Тако су једне године пијачни дани били они означени словом А, неке друге словом D, а неке од наредних словом G. Тако је остало све док је римски календар и био у употреби. Тек касније замениле су га седмодневне недеље чији су дани названи по небеским телима.

Кад мало боље размислимо, овакав систем означавања дана није без основа, иако на први поглед изгледа прилично замршен. Присетимо се. Римски календар је првобитно имао 304 дана. Тај број је без остатка дељив са бројем 8. Значи, у календару је био тачан број нундина – 38, а свака је година почињала истим словом. Испада да је “пијачни дан” одређен тако да увек пада у исте “датуме” у календару одређене помоћу календи, нона и ида.

Да се закључити да је овакво означавање дана, низом слова латинске абецеде – А, В, С, D, Е, F, G и Н, независним од других елемената календара, плод накнадног домишљања и да не припада оригиналној замисли. Он је настао онда када се напустила пракса да година има 304 дана, јер је, због тога што се појавио вишак или мањак у дељењу, просто изгубио смисао. Тако су настале нундине – “недеље” састављене од скупина од по осам дана.

Многи извори ово означавање покушавају да доведу у везу са периодом од девет дана – *нонама*. Наводно, тај је период, због начина бројања онако како су га схватили Римљани обухватао девет дана. Објективније гледање, пак, овакво становиште лако побија. Општепознато је да су се нундине као систем бројања дана измењивале независно од календи, нона и ида. Оне са њима нису биле ничим повезане, баш као што ни данас недељни дани нису повезани са датумом.

На основу наведених објашњења, показале се оправданим приступ да порекло календи, нона и ида тражимо у временима док је римски календар још имао првенствено лунарни карактер.

Поставља се питање: у којој фази његовог развоја се први пут јавила потреба за таквом оријентацијом унутар месеца? Очито, она није неопходна све док су календарски месеци усаглашени са фазама Месеца. Слободно можемо претпоставити да је првобитни римски календар, назовимо га проторимским, морао имати један од два најчешће коришћена облика у то време. Први од њих има распоред дана по месецима по узорку: 30, 29, ... 30, 29, и нема никакве потребе да се у њему посебном методом одређују дани падања младог или пуног Месеца, јер увек падају у исти дан (или у један од суседна два) сваког месеца. Али, ако се током времена прешло на варијанту: 30, 30, ... 30, 24, – онда се губи фиксна позиција дана у месецу када падају наведене фазе. Како се године приближава крају, оне се све више померају унапред. У тој варијанти календара нужно се јавља потреба за *објављивањем* дана када ће бити која од Месечевих фаза. Уводе се календе чије је значење и везано за објављивање: лат. *calo* – сазвати (скупштину), *comitia calata* – скупштина сазвана од свештеника где су *понтифици* (*pontifices*) председавали. Сагласно томе, почетак месеца (млади Месец) је био означен *календама*, средина (пун Месец, уштап) *идама*, а период од девет дана пре пуног Месеца *нонама*. Значи, календе су првобитно били дани када су се заинтересовани сазивали да им

се саопште детаљи календара за наредни месец. Отприлике, народу се саопштавало када ће у наредном месецу пасти пун Месец (*иде*), у који дан ће почети период од девет дана пре њих (*ноне*) и за колико дана након ида ће се поново окупити ради обавештења за наредни месец (*календе*). На крају календарске године, на овим су се скупштинама саопштавали и детаљи о периоду кроз који се вршила интеркалација. Тада се саопштавало и када ће почети наредна година.

Временом календарски месеци су изгубили своју природну везу са Месечевим менама, па се прибегло фиксирању календи, нона и ида у одређене датуме у календару. Вероватно је то урађено онда када су се Римљани вратили лунарном календару дужине 354 дана. Узето је за правило да месеци који имају 31 дан имају иде у 15. дан месеца, а остали у 13. То је највероватније урађено у доба након реформи Нуме Помпилија, када су уведена два нова месеца у римски календар, а уз то је месецима, редом од марта до фебруара, одређен распоред дана по обрасцу: 31, 29, 31, 29, 31, 29, 29, 31, 29, 29, 29, 28.

Ако се траже разлози за ову промену, онда их можемо пронаћи у томе да је римско друштво све више прерастало своје племенске оквира. Месечно окупљање ради саопштавања календарских детаља се све више показивало непрактичним, прво због тога што је број људи којима је те детаље требало саопштити све више растао, а друго, због тога што су многи чланови заједнице због спровођења експанзионистичке политике нове државе у настајању били и у буквалном смислу физички одсутни и нису могли присуствовати скупштини. Као нужна показала се потреба за израдом шаблона помоћу којег би се одређивање дужине месеца и временска оријентација унутар њега вршили на што једноставнији начин. Имајући ово у виду, треба задржати одређене резерве око времена када је настала промена начина рачунања дана унутар месеца. Њено смештање у доба Нуме Помпилија је вероватно прерано.

⁸⁰⁴ (Romulus, 753–715. године п.н.е.);

⁸⁰⁵ (Numa Pompilius, ~715–673. године п.н.е.);

⁸⁰⁶ (*Encyclopædia Britannica*);

⁸⁰⁷ (Titus Livius Patavinus, 59. године п.н.е – 16/17. године н.е.);

⁸⁰⁸ (Gnaeus Flavius);

⁸⁰⁹ (Forum Romanorum);

⁸¹⁰ (Östereich);

⁸¹¹ (*Vitae XII imperatorum/Caesarum*);

⁸¹² (Ti. Claudius Nero, p. 42. године п.н.е. Ti. Iulius Caesar, Ti. Caesar Augustus, 14–37);

⁸¹³ (L. Domitius Ahenobarbus, p. 37. Nero Claudius Drusus Germanicus Caesar, Imp. Nero Claudius Caesar

Augustus Germanicus, 54–68);

⁸¹⁴ (Ianus);